

היתר מכירה

הישוב היהודי בארץ הקודש, ידע תמורות רבות, עליות וירידות. למרות קשיים עצומים שפקדו את המתיישבים בתקופות השונות, שמרו באדיקות את מצוות השמיטה, לעיתים אף במסירות נפש ממש.

כשעלו ישראל בימי עזרא הסופר, קבלו על עצמם באלה ובשבועה לשמור מצוות ה' "ונטוש את השנה השביעית ומשא כל יד" (נחמיה י'). גם לאחר חורבן בית שני, שמרו את השמיטה בתנאים קשים, כפי עדות היסטוריונים מאותה תקופה. (יוסיפון, מלחמות היהודים ועוד).

לפני כמאה ושלושים שנה החל להתחדש היישוב היהודי מחוץ לגבולות הערים המיושבות, ויהודים החלו לקנות ולהתיישב באדמות הארץ ולעבדם לחקלאות. ראשוני המתיישבים היו יהודים יראי שמים, שבאו במסירות נפש ליישב את ארץ הקודש.

שנת השמיטה הראשונה שפגשו מתיישבים אלו היתה שנת תרמ"ב. המושבה היהודית פתח תקוה שמרה שמיטה כהלכתה. אמנם בשנתיים שקדמו לה, לא צלחו עבודות הקרקע, ובצירוף מחלת הקדחת בשנת תר"מ, והצפת הירקון בחורף תרמ"א, החליטו רבים מהמתיישבים לחזור לירושלים בקיץ תרמ"א. ולכן החליטו ראשי המתיישבים שלקראת שנת השמיטה ינטשו את הקרקעות לשנה זו לגמרי.

לקראת שנת השמיטה תרמ"ט החליטו מנהיגי "חובבי ציון" ופקידי הברון – ששלטו במושבות, ויראת ה' מהם והלאה – לעשות ככל שביכולתם למנוע את שמירת שנת השמיטה. מפיהם ומפי כתבם (כתבי חובבי ציון ועוד) נראה בעליל שמטרתם היתה לעקור את מצוות השמיטה, והם לא בחלו בכל אמצעי שעמד לרשותם.

רבני ירושלים נזעקו להגן על המתיישבים והוציאו כרוז שאין שום היתר לעבודות הקרקע בשמיטה. וכן דברי עידוד וחיזוק למתיישבים שהתעקשו לשמור את השמיטה. על הכרוז היו חתומים הגר"ש סלנט ומהר"ל דיסקין.

עסקני חובבי ציון לא שקטו, ושלחו מכתבים לרבנים בחו"ל, בבקשה למצוא היתר הלכתי לעבוד בשמיטה, בטענה של פיקוח נפש וחורבן היישוב. אף שבכתביהם מודים הם שטענה זו בשקר יסודה, (ובמכתב אחד מהם כותב לחבריו בחו"ל שאם יעבדו את האדמות אף יכחישו את האדמה, אך אם לא ילחמו עתה יאבדו את שליטתם, ויתבטלו תוכניותיהם לעקירת התורה בא"י רח"ל) מטרתם כאמור היתה לעקור את מצוות השמיטה.

בחו"ל התכנסו שלשה רבנים, רבי יהושע מקוטנא, הרב קללפיש מוורשא, ור"ש מוהליבר. מתוך עדויות העסקנים מצאו היתר למכור את האדמות לנכרים, ובכך - לפי דעת הבית יוסף - אין מצוות שמיטה על קרקעות אלו.

אמנם התנו הרבנים את היתרם בכמה תנאים:

- א. ההיתר הוא רק לשמיטה זו, מחמת פיקוח נפש.
- ב. לא יעבדו יהודים במלאכות דאורייתא, אלא נכרים.
- ג. ההיתר יהיה רק כשהעבודות יעשו בהוראת רבני ירושלים.
- ד. ההיתר יהיה תקף רק אם יצטרף אליו רבי יצחק אלחנן מקובנא.

הגאון מקובנא נדרש לענין, ושוב בעקבות טענת פיקוח נפש, התיר הרי"א את המכירה, בהתבססו על תשובת הרב "שמן המור" (רב העיר חברון לפני כמאתיים וחמישים שנה). שהתיר למכור שדה לנכרי לשנת השמיטה. אמנם לא התיר שיעבדו יהודים בקרקע, ואפי' בעבודות שאיסורם מדרבנן.

בעיתון "המליץ" לא פורסמה הוראת הרי"א, מכיון שלא התיר עבודת יהודים, והרב מקוטנא הזדרז לפרסם מכתב ובו מגלה דעתו שמלכתחילה לא רצה להתיר כלל, ורק על סמך הסכמת הרי"א בטל דעתו, אך ודאי שלא מעבר להיתרו של הגרי"א מקובנא.

רבני ירושלים יצאו שוב בכרוז ובו מודיעים השתלשלות הענינים, ואוסרים בכל תוקף את המכירה, ובאשר להסכמת הגרי"א כותבים הרבנים שהטעו אותו, ואין המצב בארץ כפי שתואר לו. גם רבנים רבים מחו"ל יצאו בהתנגדות רבה להיתר זה, ושלחו לחזק את ידי המתיישבים החפצים לשמור שמיטה כהלכתה.

בדברים הבאים ננסה לעמוד על עיקרי ההיתר, והטענות לדחייתו. המתירים התבססו על מספר טענות:

- א. יש הסוברים ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, ואף נמצאו דעות ששמירת שמיטה בימינו אינה מעיקר הדין, אלא מידת חסידות.
- ב. קביעת זמן השמיטה תלויה בחשבון השנים, ודבר זה ספק בידינו.
- ג. דעת ספר התרומה, שיש קנין לנכרי להפקיע קדושת ארץ ישראל.

עצם מכירת קרקע בא"י לנכרי יש בה איסור דאורייתא של "לא תחנם" שלא ניתן להם חניה בארץ. ועל איסור זה כתבו שלש סיבות להתיר:

- א. אין איסור בנכרי שלא עובד ע"ז.
- ב. המכירה היא לזמן קצוב ולא לעולם.
- ג. כיון שהשלטון התורקי הוא הבעלים של הקרקעות, אין זה נחשב שדה של יהודי.

גדולי הדור שדחו את ההיתר השיבו על טענות המתירים אחת לאחת:

- א. רוב מנין ובנין של הראשונים והאחרונים, דעתם שחיוב גמור לשמוט קרקעות גם בימינו, ורבים מהראשונים סוברים שהחיוב הוא מדאורייתא.
- ב. מנהג א"י הוא עפ"י חשבון הגאונים, וכפי הכרעת הרמב"ם, וללא עוררין.
- ג. אין לסמוך על בעל התרומה שדעתו דעת יחיד.

גם על ההיתרים לאיסור לא תחנם השיבו הרבנים:

- א. ההיתר הוא רק לגר תושב ולא לכל נכרי שאינו עובד ע"ז.
- ב. אין שום רמז בראשונים לחלק בין מכירה לזמן למכירה לעולם. (ובמנחת חינוך הסתפק בזה, אך הוכיח מדברי הרמב"ם שאין חילוק).
- ג. למרות השלטון התורקי, עדיין יש בעלות חוקית לחקלאים, המספיקה לחייב שמירת שמיטה.

קריאתם של רבני ירושלים נענתה במושבות, והחקלאים הביעו רצונם לשמור שמיטה כהלכתה. אך הפקידים הפעילו לחץ אדיר על המתיישבים, ואף הודיעו שלא ינתנו כספי התמיכה לשומרי השמיטה. מתישבי עקרון שהיו נחושים בדעתם לשמור שמיטה, אוימו שיסלקו אותם מאדמתם אם ישמרו שמיטה, אך הם לא נכנעו.

הלחץ פעל על חלק מהמושבות החדשות, שחששו לאבד את אדמתם, שבלאו הכי אחיזתם בה היתה עדיין רפויה.

לקראת שנת השמיטה תרנ"ו הציע הרב מיפו רבי נפתלי הירץ הלוי הצעה חדשה, והיא למכור את העצים על מנת לקוץ אותם. רעיון זה אינו בא להתיר עבודות קרקע כלל וכלל, אלא רק להינצל מאיסור סחורה, שהפירות לא יהיו קדושים בקדושת שביעית. כמובן שהיתר זה אינו נוגע לשדות תבואה וירק.

לפי עדותו הסכימו עימו רבני ירושלים, אך האדר"ת במכתבו אלי (בשמיטה שאחריה – תרס"ג) מעיד שכל תלמידי מהרי"ל דיסקין (שנפטר בשנת תרנ"ח) מתנגדים בתוקף לרעיון זה.

לקראת שנת השמיטה תרס"ג, קיבל האדר"ת מכתב מזקן גאוני הדור רי"ז שטרן אב"ד שאוולי שמתנגד בתוקף להיתר הרנ"ה, וכן פירסמו רבני ירושלים את התנגדותם.

הרנ"ה עצמו כותב במכתב "אוי לעינים שכך רואות עד כמה הוקל בעיני בני הדור היתר זה ומי יודע כוונת מבקשי ההיתר, ואף הכשרים שבהם אינם רואים את הנולד" בהמשך מכתבו מספר שמשמיים נענשו כל המתעסקים בהיתר זה, ואף הוא עצמו חלה מאוד. מדבריו נראה שלא היתה שלמה דעתו כלל עם היתרו שלו עצמו.

גם הגאון האדר"ת כותב להגרנ"ה "ומהטעמים שאני רוצה למשוך ידי בכלל היא לבל יאמרו המשכילים והחפשים אחות לנו בבית המלך ויתלו בי בוקי סריקי לאמר כי אינני כמהרי"ל דיסקין המחמיר ולי כוחא דהיתירא, וכבר התפארו בי שאני מיחידי חובבי ציון, ועוד מעט יתארוני ח"ו הרב הנאור וכיוצ"ב התוארים המרים כלענה, וה' יודע לבבי"

עוד לפני כניסת השמיטה נפטר לב"ע הגאון רנ"ה זצ"ל, וחתנו ממלא מקומו החליט למרות הכל להנהיג היתר זה גם בשנת תרס"ג.

לקראת שנת השמיטה תר"ע נעשו כמה פעולות לקדם את פני

השמיטה כראוי. הגאון רידב"ז, שעלה ארצה בשנת תרס"ה, פעל בכל כוחו למען השמיטה ושומריה, ונלחם בתוקף נגד היתר המכירה. מלבד ספרים וחיבורים בהלכות שמיטה פנה במכתבים לחכמי א"י וחולל להצלת השמיטה מידי מבקשי רעתה – כלשונו.

קול קורא יצא מירושלים, עליו חתומים הגר"ח ברלין והגרי"י דיסקין (בן המהרי"ל), שאין שום היתר תקף, וגם הרבנים שהתירו בזמנם לא היתה אלא הוראת שעה, ובוודאי לא היו מתירים היום.

למרות כל הנ"ל מצא הראי"ה קוק מקום להיתר המכירה הראשון, בצירוף ההיתר של הרנ"ה, אך גם לשדות תבואה. בדבריו מדגיש הראי"ה, שאין דבריו אלא לימוד זכות ואין היתרו אלא מחמת פיקוח נפש. הוא גם סייג את היתרו לשנים קשות אלו, ורק מי שאינו יכול בשום אופן לשמור שמיטה כהלכתה. אף יציאה לחול"ע"מ להתפרנס עדיפה בעיניו מלסמוך על ההיתר. (עייין במאמר בסוף הספר "היתר מכירה מול יבול נכרים" מבחר ציטוטים מספריו על דוחקו של ההיתר).

יש לציין שהיתר הראי"ה מתבסס על סברת ה"שמן המור" שאין הארץ בבעלות יהודים, וגם על העובדה שהיתה נכונה לשעתה, שרוב היושבים בארץ אינם יהודים. גם אסר בכל תוקף עבודות מדאורייתא ע"י יהודים.

חליפת מכתבים ארוכה בין הראי"ה לרידב"ז והגר"ח ברלין, מעידה על הלחץ הגדול שלחצו עסקני חובבי ציון ופקידי הברון את הראי"ה, וכדברי הרידב"ז "הגע עצמך אם הרב דיפו (הראי"ה) כתב על חתיכת נייר שטר מכירה לערבי יחף שכל א"י שייכת לו האם בזה נקנית כל א"י ונפקעת מקדושתה?". בסופו של דבר התיר הראי"ה את המכירה למרות ההתנגדות הנחרצת.

מאידך פעלו גדולי הדור מחולל להצלת שומרי השמיטה מידי הפקידים, ובשנת תרס"ח נשלחה משלחת לא"י לעמוד מקרוב על המצב, ולראות מה אפשר לעשות בענין זה.

הרידב"ז נפגש עם הר"נ ווידנפלד מראשי המשלחת והעמידו על

חומרת המצב הכלכלי, והנסיון הגדול שיעמדו בו החקלאים, אם לא יתמכו בהם ע"י כספי תרומות מחו"ל. הר"נ הנ"ל התגייס בכל כוחו לענין זה, ובחזרתו ביקר אצל גדולי הרבנים והאדמו"רים בחו"ל, ואכן עשרות רבנים מכל הגוונים והחוגים הוציאו כרוזים לחזק ידי החקלאים שומרי השמיטה, ועוררו על גודל החיוב והמצווה שבדבר. המכתבים הודפסו בעיתון החבצלת תר"ע, ויבאו בע"ה בחלק המכתבים.

תקוותו של הראי"ה שברבות השנים יתחזק היישוב ולא יזדקקו להיתר – נתבדתה, ולמרות שהיישוב הלך והתפתח, מספר שומרי השמיטה ירד מאוד, ואם בשנת תר"ע היו כחמישים חקלאים שומרי שמיטה, וזאת הודות לפעילות הרידב"ז וחכמי ירושלים, הרי שבשמיטות הבאות כמעט ולא נשאר זכר לשמירת שמיטה במושבות, תוך שפוטרים עצמם ע"י ההיתר, עד שביטלו לגמרי מצוות שמיטה גם במלאכות דאורייתא, ובלי קשר למצבם הכלכלי, שהיה תנאי ברור גם לדעת הראי"ה.

לקראת שנת השמיטה תרצ"ח, הוציא החזון-איש את ספרו על שביעית, בו טורח לבאר שההיתר משולל מיסודו, ומלבד שאין המכירה מועילה כלום, אף איסור דאורייתא של לא תחנם עוברים המוכרים. החזון"א לא הסתפק בדברים, ופעל ללא הרף להחזיר עטרה ליושנה למושבות, ובשיתוף עזרת היישוב הישן בראשות הגרי"צ דושינסקיא, פעלו לפי הוראתו בקיבוצים "חפץ חיים" וכפר סבא.

כיום המצב הכלכלי טוב לאין ערוך, ואף שיש הטוענים שעדיין המצב קשה, מובן לכל שיש ביכולת המדינה – ששופכת סכומי עתק על הבלים מכל הסוגים – להחזיק ידי החקלאים בקלות, והדבר תלוי רק בדרישת הכשרות של הרבנות הראשית, שמשום מה מתעקשת על קיום המכירה.

לאור כל האמור אין ספק שההיתר לא שייך לזמנינו. השלטון הוא יהודי, המצב אינו פיקוח נפש, ומכירה אינה תקפה חוקית, כאשר אין רישומי טאבו, וברור לכולם שלא יתנו לקונה הגוי – בכל מחיר שבעולם – אף חלקת אדמה בא"י. בזה גם מובן ההבדל בינה לבין מכירת חמץ, שאם ירצה הגוי לממשה בתשלום מלא איש לא יעכב בעדו.